

O CESTĚ STUDENTŮ ETNOLOGIE A KULTURNÍ ANTROPOLOGIE DO ČEREPIŠSKÉHO KLÁŠTERA V BULHARSKU

Lenka Jakoubková Budilová

Zde představíme 3 reportáže, které vznikly během pobytu studentů etnologie z Univerzity Karlovy v bulharském čerepišském klášteře. Za vyučující představí kontext příprav i realizace docentka Lenka Jakoubková Budilová a následovat budou dvě autorské reportáže od studujících.

Tento text podává zprávu o cestě skupiny studentů etnologie a kulturní antropologie z Univerzity Karlovy do klášteře Čerepiš v severozápadním Bulharsku. Terénní výjezd do Bulharska jsme zorganizovali společně s mým manželem, Markem Jakoubkem, po dlouhé společenské přestávce vynucené pandemií covid-19. Původní podnět se objevil asi před třemi lety, když jsme se společně s Markem a našimi dvěma dcerami potloukali v okolí Vraci v severozápadním Bulharsku, a kontaktoval nás Jan Haken, jeden z našich studentů, který se skupinou skautů zrovna přecházel pohoří Stará Planina. Skautští vedoucí ze střediska Oheň Horní Počernice¹, kteří tvořili jádro skupiny, chtěli v Bulharsku ještě zůstat a podílet se na nějaké dobrovolnické činnosti. Vzpomínka na krásné prostředí klášteře Strupec nás zavedla nejdřív tam, nebyli jsme ovšem dobře přijati, a tak jsme zkusili štěstí v klášteře Čerepiš. Zdejší opat, otec Joanikij, byl představě dobrovolnické činnosti skautů z Česka příznivě nakloněn a otevřel tím dveře další spolupráci.

¹ <https://ohen.skauting.cz/>

Tehdejší letní brigáda skupiny českých skautů se dostala do místních novin i televize, byť objem odvedené dobrovolnické práce nebyl nijak velký. Nejen díky tomu nám zůstala vzpomínka na příjemně strávený čas, která vybízela k zopakování. Od té doby jsme plánovali přijet do Čerepiše znovu, tentokrát se studenty z pražského Ústavu etnologie FF UK, s nimiž jsme se chtěli podělit o zajímavou zkušenost bulharské kultury. Do našich plánů však vpadla pandemie, lockdowny a omezené možnosti cestování. Když jsme proto na sklonku roku 2021 znovu revitalizovali dlouho odkládaný plán, už jsme příliš nevěřili tomu, že by se to nakonec skutečně mohlo realizovat. Přesto jsme se na počátku dubna roku 2022 sešli v klášteře Čerepiš v plné sestavě dvou pedagogů a 15 studentů z pražské Univerzity Karlovy. Přidal se k nám také jeden student etnologie ze sofijské univerzity sv. Klimenta Ochridského. Naším cílem bylo vyzkoušet si terénní výzkum v cizojazyčném prostředí, zažít kulturní šok, vystoupit z komfortní zóny a poznat zákoutí bulharské kultury, stejně jako bulharské etnologie.

Díky podpoře z Univerzity Karlovy² jsme měli příjezd zajištěn poměrně komfortně: většina z nás se do Sofie dopravila letcky (byť jedna skupina zvolila poměrně dobrodružnou variantu nízkonákladového letu s přestupem v Bukurešti). Dvě studentky se rozhodly přicestovat autobusem, kvůli zdržení na hranicích se však do kláštera dostaly až o den později (což, doufám, nijak neubralo na celkovém dojmu z pobytu). Otec Joanikij, představený kláštera, nás velmi vřele přivítal a ubytoval přímo v klášteře. V následujícím týdnu jsme se tak stali nedílnou součástí místního klášterního společenství. Zpráva o nových (dočasných) obyvatelích kláštera Čerepiš se rychle rozkřikla a v různých variantách (od studentů z Prahy až po uprchlíky z Ukrajiny) se velmi rychle rozšířila do okolních obcí. Při návštěvách v okolních vsích a městečkách, stejně jako při cestě vlakem, na nás místní obyvatelé často reagovali jako na staré známé.

Určitá izolovanost místa (klášter se nachází v údolí řeky Iskär ve Vračanském pohoří), společně s krásou přírodního okolí, nepochybně svědčí duchovnímu rozjímaní, ale – jak jsme měli možnost zjistit – také soustředění na badatelské otázky. K této atmosféře božího klidu na místě do značné míry přispěla také absence signálu a nedostupnost internetu. Pokud by nás někdo ve výběru lokality chtěl nařknout z exotizace a záměrného vybírání kulturně co nejvzdálenějších a nejodlišnějších oblastí pro terénní výzkum, tohle by se mu mohlo stát snadnou záminkou. Namísto nablýskaných přímořských rezortů či světoznámých horských lyžařských areálů jsme studenty zavedli do nejzapadlejšího kouta současného Bulharska. Nikoliv však proto, abychom je šokovali nerozvinutostí ekonomiky či očividným kontrastem s životní úrovní, na kterou jsou zvyklí – jeli jsme prostě tam, kde to známe a kde jsme vítáni. Možná jsme přispěli k jisté exotizaci Balkánu, případně k posílení balkanismu, jakožto stereotypního a předpojatého způsobu zobrazování Balkánu

² Terénní výzkum v Čerepiši byl podpořen z programu Podpora internacionalizace (Univerzita Karlova) v projektu s názvem *Terénní etnologická praxe Bulharsko* (POINT/Aii/2021-2-004). Podpory ze strany univerzity si velmi vážíme a děkujeme za ni.

(Todorova 1997). Na druhou stranu, jak uvádí sama Todorova, Bulharsko je jednou z mála zemí, která si své „balkánství“ přiznává a do určité míry se k němu i hrdě hlásí, a to často otevřeně v kontrastu k „Evropě“.

Čerepišský klášter včera a dnes

Čerepišský klášter Nanebezetí Panny Marie je aktivním mužským klášterem, který je v současnosti obýván pouze jedním mnichem, otcem igumenem Joanikijem. Klášter je nádherně situován asi 25 kilometrů jižně od města Vraca v malebném údolí řeky Iskär, obklopen masivem Vračanského pohoří. Výhodou kláštera je dostupnost vlakem ze Sofie, byť jinak je místo od okolního světa poměrně odříznuto (nejbližší vesnice, Ljutibrod, je vzdálena 4 km, Zverino na druhé straně asi 7 km). Klášter byl vybudován ve 14. století v době vlády bulharského cara Ivana Šišmana. V historickém a archeologickém muzeu v Sofii je uložen jeden z nejstarších zachovalých bulharských rukopisů, pravidla klášterního života pocházející právě z Čerepiše z období 1390–1394. Jméno kláštera je údajně odvozeno od kostí a lebek (bulh. *čerep*), které se na místě nacházely po bitvě mezi bulharskými silami a osmanskými vojsky.

V době osmanské nadvlády klášter několikrát vyhořel a byl zcela zničen, byl však vždy znovu vybudován. K výraznější obnově kláštera a jeho činnosti došlo v 16. nebo na počátku 17. století, kdy byl postaven současný kostel a založena klášterní škola. V té době se Čerepišský klášter stal duchovním a kulturním centrem celého regionu. S historií kláštera je spojeno také jméno mnicha Pimina (Pimena) z athoského kláštera Zograf, který obnovoval a zdobil nástěnnými malbami kláštery v okolí Sofie. Pimen Zografský totiž vymaloval nástěnnými malbami také kostel v Čerepišském klášteře. Podle K. Jirečka (1888: 15) Pimen Zografský v Čerepišském klášteře roku 1610 také zemřel. V roce 1798 byl klášter velmi poškozen vojskem vračanského paši Yúsufa (Vračanský 1805/1981: 88).

Na konci 18. století tu opakovaně přebýval bulharský obrozenecký učenec Sofronij Vračanský. Několikrát do kláštera zavítal, aby se zde ukryl před osmanskými vojsky; zmi-

ňuje přitom například, že v těchto neklidných dobách se mniši obvykle ukrývali v jeskyních v blízkosti kláštera (Vračanský 1805/1981: 49–53). V 70. letech 19. století navštěvoval klášter vračanský revoluční výbor, skupina vzbouřenců bojujících za osvobození Bulharska od osmanské nadvlády. V blízkém okolí byl v tomto boji poražen bulharský národní hrdina Christo Botev, jehož památník stojí na vrchu Okolčica nad městem Vraca. Podle jedné legendy přinesli mniši po prohrané bitvě v roce 1876 do kláštera Botevův meč (dnes je k vidění ve vračanském historickém muzeu), a klášterní kostnice údajně ukrývá kosti dvanácti bojovníků z Botevovy družiny. Čerpišský klášter navštěvoval také prominentní bulharský spisovatel Ivan Vazov (jehož dílu a památce je věnován „Vazovův koutek“ v současném klášteře). V roce 1897 klášter navštívil bulharský spisovatel Aleko Konstantinov, jehož mělo malebné okolí inspirovat k napsání díla *Bulharské Švýcarsko*.

Během druhé světové války byl do Čerpišského kláštera vystěhován svatý synod bulharské pravoslavné církve. V blízkosti kláštera se totiž nachází komplex někdejšího pravoslavného semináře „Sv. Ivan Rilský“, který sloužil ke vzdělávání duchovních z celého Bulharska a byl do těchto míst převeden v 50. letech 20. století. Seminář zde fungoval do roku 1990, kdy se přestěhoval do Sofie. Byť tedy tato církevní instituce přežila období socialismu v Bulharsku, následující období transformace jí příliš nepřálo. Budovy někdejšího bohosloveckého semináře i přilehlý kostel od té doby bohužel chátrají. V současné době probíhá snaha ze strany několika místních občanských sdružení o revitalizaci areálu. V době naší návštěvy probíhaly práce na očištění celého areálu.

Severozápad Bulharska jako etnografický terén

Pro nás jakožto doprovázející badatelský a pedagogický tým nebylo severozápadní Bulharsko žádnou novinkou, protože máme dlouholetou zkušenost z výzkumu Vojvodova, obce ležící necelých 60 km na sever od města Vraca, asi 15 km od dunajského přístavu Orjachovo. Vojvodovo bylo založeno kolem roku 1900 především česky mluvícími přesídlenci z banátské obce Svatá Helena (Jakoubek 2010,

2011). Představovalo tak v regionu určitou výjimku ve smyslu odlišné identity, náboženství i jazyka. Nebylo však výjimkou zdaleka jedinou. Severozápad je totiž v rámci celého Bulharska v mnoha ohledech zvláštním regionem. Například je zde historicky doložena existence zádruh, společně hospodařících velkorodin, které se ve východních částech země příliš nevyskytovaly (Todorova 2006: 142–143; Gruev 2009: 297–312). Výzkumy zaměřené na lidovou architekturu a rodinné uspořádání v západním Bulharsku na počátku 60. let 20. století realizoval také český etnolog Václav Frolec. Ten dokládá, že velkorodiny, resp. společné soužití dospělých ženatých bratrů či dokonce bratranců, v severozápadním Bulharsku existovalo místy až do poloviny 20. století (Frolec 1965). Mnohde tedy zádruchy existovaly prakticky až do rozšíření socialistických zemědělských družstev.

Nejde však pouze o zádruchy. Podobných „zvláštností“ v oblasti rodiny a příbuzenství nalezneme v této oblasti více. Pouze na severozápadě Bulharska byly například v minulosti obecně odmítány opakované sňatky (tedy uzavření nového sňatku muže či ženy po ovdovění), v jiných částech země tak běžné (Todorova 2006: 48). A zase pouze v severozápadním Bulharsku se až do 50. (někde do 70.) let 20. století udržuje starší zvyk pojmenovávání po kmotrech, v jiných oblastech Bulharska už dávno nahrazený pojmenováním po prarodičích či po světcích (Krästeva-Blagoeva 1999: 58–59). V době osmanské vlády byla v tomto regionu zase poměrně slabá muslimská přítomnost, což je v krajině patrné právě třeba velkým počtem pravoslavných klášterů.

V regionu najdeme také celou řadu „zvláštních“ etnografických skupin, například Vlchy, Šváby či Karakačany (Fatková 2011, 2015). Městečko Čiprovci, ležící asi 30 km západně od města Montana, nedaleko srbských hranic, mělo od středověku výrazné katolické osídlení (posílené vlivem františkánů). Tento katolický ostrov uprostřed pravoslavného světa byl pak ve 14. století ještě dále posílen příchodem saských horníků. Po neúspěšném čiprovském povstání katolíků proti osmanské říši (1688) byli místní katolíci buď zmasakrováni, nebo utekli do sousedního Valašska. Později přesídlili do oblasti Banátu, kde prakticky

splynuli s dalšími skupinami bulharských katolíků (Paulikiánů). Po osvobození Bulharska v roce 1878 se pak tyto skupiny jakožto „banátští Bulhaři“ usazují zase v severozápadním Bulharsku, například v obcích Asenovo, Gostilja či Bårdarski Geran (Jakoubek 2015). Jedná se také o oblast, kde proběhla řada zajímavých terénních výzkumů. Například bulharská etnoložka Milena Benovska-Säbkova (2001) realizovala v roce 1997 terénní výzkumy zaměřené na fenomén pokrevního bratrství a příbuzenství po mléku v obcích Zverino, Ignatica a Oselna.

Ve vesnici Zamfirovo ležící asi 35 km západně od Vraci realizoval svůj terénní výzkum od roku 1987 americký antropolog Gerald Creed. Protože jeho výzkum začal krátce před „proměnami“, jak se tady označuje transformace společnosti po roce 1989, mohl sledovat jak specifika bulharského socialismu, tak později postsocialismu. Zaměřil se na lokální adaptace režimu, kdy vesničané prostřednictvím každodenních praktik nutili stávající zřízení k drobným ústupkům a přizpůsobením, v jejichž důsledku se celý systém stával snetitelnějším. Tento proces, který Creed (1998) označuje jako „domestikaci“ socialismu, podle něj učinil z místního socialismu specificky bulharský, domácí produkt. Creed se zároveň zabýval také peripetiemi postsocialismu včetně privatizace, dekolektivizace a ekonomické krize v 90. letech. Ukazoval například, proč se tranzice pro řadu místních vesničanů stala synonymem rozpadu a zmaru a zemědělská družstva naopak objektem sentimentu kolektivního úsilí, což někdy vedlo dokonce k násilnému odporu proti rozpouštění družstev (Creed 1998: 244–245).

G. Creed se zajímal také o důvody, proč se v 90. letech 20. století zejména na venkově stále těšila obrovské podpoře bulharská socialistická strana (BSP), která je dědicem bulharských komunistů. Podporu někdejšími komunistům Creed (1995, 1999) vysvětloval nikoli jako přežitek z dob minulých, ale jako formu rezistence vůči neuspokojivé současnosti, jako reakci na nepovedenou tranzici a reálný pokles životní úrovně v zemi po roce 1989. Tato frustrace z nepodařené transformace a s ní související „postkomunistická nostalgické“ jsou v zemi do značné míry patrné

dodnes. V této souvislosti bulharská historička M. Todorova (2014: 21–22) poukazuje na to, že ve srovnání se sousedním Rumunskem v Bulharsku chybí jednoznačné zavržení komunismu.

Nová témata ve starém terénu

Součástí výbavy antropologa či etnologa v terénu je kromě terénního deníku samozřejmě také znalost místního jazyka. Ta ovšem tentokrát většinou studentů chyběla, a tak se snažili překonávat jazykovou bariéru prostřednictvím angličtiny. V obci Zverino však v komunikaci s místním obyvatelstvem poněkud překvapivě upotřebili také španělštinu – ukázalo se totiž, že řada místních obyvatel po řadu let žila a pracovala ve španělské Valencii (a vrátila se kvůli pandemii covid-19). Z důvodu jazykové bariéry jsme jako jedno z výzkumných témat zvolili neverbální komunikaci. To se ukázalo jako poměrně dobrá volba. Již během cesty vlakem ze Sofie se studenti dokázali bez znalosti jazyka bez problémů domluvit se spolucestujícími. Komunikativní průvodčí jim například obšírně vyprávěl o tom, jaká domácí zvířata chová, jen za použití posunků a citoslovcí. Kvůli nemožnosti domluvit se slovy bylo soustředění studentů na neverbální komunikaci zbystrěno na maximum.

Jako další výzkumné téma jsme vybrali depopulaci a její vliv na místní komunity. Severozápadní Bulharsko je totiž jednou z oblastí, která je nejvíc zasažena kritickou úrovní vyliďňování. Depopulaci má v Bulharsku částečně na svědomí urbanizace, k níž v zemi dochází už od poloviny 20. století. Zatímco v 50. letech ještě žily dvě třetiny obyvatel země na venkově, v 80. letech už dvě třetiny obyvatel obývaly města (Smollett 1989: 125). V současnosti žije ve městech již 75 % obyvatel Bulharska. Odchody mladých lidí do měst vedou k vyliďňování a stárnutí venkovského obyvatelstva – v některých regionech je 25–32 % místní populace starší 65 let (Pitheckoff 2017: 810). Odchody mladých lidí do ciziny zase výrazně přispívají k vyliďňování a stárnutí obyvatelstva v celém Bulharsku. Emigrace populace v produktivním věku je – vedle nízké porodnosti a vysoké úmrtnosti – považována za hlavní příčinu demografic-

ké krize v současném Bulharsku (Bärdarov – Ilieva 2018). Každoroční úbytek obyvatelstva v Bulharsku je odhadován na 50–60 000 osob (Bärdarov – Ilieva 2018: 5). Počet obyvatel Bulharska tak soustavně klesá: v letech 2001–2011 klesl o 568 000, v dalším desetiletí (2011–2021) pak o dalších 800 000 osob. Podle jiného zdroje opustilo zemi za posledních dvacet zhruba 800 000–1 000 000 převážně mladých lidí (Beleva 2016).

Depopulace se projevuje v různých regionech Bulharska různě. Mladé, aktivní obyvatelstvo se koncentruje podél linie Sofie–Kula (jižní Bulharsko) a Sofie–Burgas (východní Bulharsko). Naopak rozsáhlé vytlidňující se oblasti leží na severu a dále potom právě na západě a severozápadě země a také v severovýchodním Bulharsku (Bärdarov – Ilieva 2018: 5). Hovoří se o oblastech tzv. demografické pouště, což jsou regiony s méně než 10 obyvateli na km² (Bärdarov – Ilieva 2018: 23–24). Setrvalým demografickým trendem v celé zemi je vedle emigrace ze země také stěhování obyvatelstva do větších sídel a související pokles počtu sídel do 1000 obyvatel (Bärdarov – Ilieva 2018: 17–19). To vede k zanikání malých vesnic zejména v horských, odlehlých oblastech. V důsledku depopulace se také zhoršuje kvalita orné půdy a infrastruktura v daných oblastech. To pak – jako v bludném kruhu – vede k dalším odchodům mladých lidí do větších sídel, do velkých měst, do Sofie, či rovnou do zahraničí.

Důsledky depopulace byly na řadě míst v horských oblastech severozápadního Bulharska takřka hmatatelné. Viděli jsme řadu vytlidňujících se chátrajících obcí s velmi špatnou dostupností základních služeb (obchody, školy, zdravotní péče). Řada vesnic ve Vračanském pohoří je zejména v zimním období velmi těžce dostupná. V některých z nich žije jen několik desítek lidí, jiné byly opuštěné úplně. Díky pomoci místního nadšence, fotografa a žurnalisty, Borise Krásteva (kterému patří náš velký dík!), jsme měli možnost navštívit například Elenov Dol, jednu z takových zanikajících obcí ve Vračanském pohoří. Díky ochotě a vstřícnosti místních obyvatel jsme se terénním autem dostali do prakticky opuštěné vesnice vysoko v horách, kde už trvale bydlí asi jen dva lidé. Vedle rozpadajících se oby-

ných a hospodářských budov tady vyrůstaly narcisy jako doklad někdejší lidské činnosti.

Určitým pendantem problematiky depopulace jsou specifické typy imigrace do Bulharska. Dochází tak ke zvláštnímu fenoménu, kdy bulharské ekonomicky aktivní obyvatelstvo ve velkých počtech odchází ze země za lepším životním, zatímco do země přicházejí imigranti například ze západní Evropy, kteří zde hledají útočiště pro podzim svého života, případně kvality, které jim v jejich domovinách chybí. V posledních letech se v této souvislosti hovoří o tzv. důchodové migraci či migraci životního stylu (Benson – O'Reilly 2009). I na tento fenomén jsme v terénu narazili, když jsme v obci Ignatica měli příležitost hovořit s dvojicí Angličanů, kteří se sem před několika lety přistěhovali, v obci se integrovali, naučili se jazyk a považují Bulharsko za svůj nový domov. Faktorem, který hrál klíčovou roli v jejich rozhodování, byl například pocit svobody nebo lepší možnosti volného cestování, které jim v jejich očích Bulharsko – ve srovnání s po-brexítovou Británií – nabízí. Zároveň se ukázalo, že nejsou zdaleka jediní Západoevropané, kteří si vesnici malebně položenou ve Vračanském pohoří zvolili za svůj nový domov.

Hosté v klášteře, studenti v terénu

Naší pracovní náplní v době pobytu v Čerepiši byly většinou výjezdy do terénu, při nichž jsme se zaměřovali na vymezené badatelské okruhy a realizovali zúčastněné pozorování a rozhovory. Kromě těchto terénních výjezdů jsme se však věnovali také fyzické práci v klášteře, zejména zušlechťování výhledu nádvoří v týdnu před nejvýznamnějším křesťanským svátkem. Na aktivitách v klášteře jsme se však snažili participovat i jiným způsobem – například na květnou neděli naši studenti v místním kostele rozdávali posvěcené vrbové proutky, které jsme den předtím společně řezali. Absolvovali jsme také několik mší svatých a dvojce křtiny. Kromě neverbální komunikace a depopulace se naši studenti věnovali také dalším tématům. Monika Kašparová například v terénu sledovala materiální kulturu, Richard Keračik se zase zaměřil na vztah pravoslavné církve a státu v Bulharsku, inspirován zážitkem z pravoslavné mše, kdy byl v liturgii zmi-

1. Klášter Čerepiš. Foto: Lenka J. Budilová

4. Studenti a pedagogové v klášteře. Foto: Jan Haken

2. Klášter Čerepiš (brána). Foto: Petra Jeřábková

5. Práce v klášteře. Foto: Lenka J. Budilová

3. Otec Joanikij.
Foto: Jan Haken.

7.-8. Na cestě za vy-
lidněnými vesnicemi:
Foto: Boris Krástev

6. Na cestě za vy-
lidněnými vesnicemi: Zleva: Boris
Krástev, Petra Jeřábková, Marek Jakoubek. Foto: Lenka
J. Budilová

9-10. Přednáš-
ka prof. Penčeva
v klášteře. Foto:
Lenka J. Budi-
lová

11. Zleva: V. Penčev, M. Jakoubek, L. Jakoubková Bu-
dilová, P. Jeřábková, P. Klepáček. Foto: Jan Haken.

ňován car Boris. Výsledky jejich práce uveřejňujeme společně s tímto textem.

V rámci našeho programu vystoupili s přednáškami dva kolegové z Bulharské akademie věd: prof. Vladimír Penčev proslvil přednášku Češi v Bulharsku (14. 4.) a doc. Petko Hristov přednášku s názvem Ethnic, Religious and Cultural Diversity of the Balkans (16. 4.). Obě přednášky byly následovány zajímavou diskusí a předešly tématy velmi relevantní pro naši badatelskou činnost. Došlo samozřejmě také na návštěvu obce Vojvodovo, kterou jsme my jako badatelsko-pedagogický tým pochopitelně nemohli vynechat. Zajímavostí v tomto ohledu byla účast Petra Klepáčka, rodáka z Vojvodova, který do Bulharska přicestoval se svojí dcerou, Petrou Jeřábkovou, a který nás při řadě našich aktivit doprovázel. Vojvodovo pochopitelně patřilo mezi jeho klíčové destinace, a s jeho rodnou vesnicí se tak mohlo seznámit také několik studentů etnologie a kulturní antropologie.

Součástí našeho terénního výjezdu byla také ukázka folklorních tanců a písní při příležitosti svátku „Lazarov den“ (sobota 16. dubna) v obci Zverinu, kterou nám laskavě zařídil

již zmíněný Boris Kráštév. Společně se studenty jsme navštívili také historické a etnografické muzeum ve městě Vraca. Pomyslným zlatým hřebem celé expedice byla komentovaná prohlídka Sofie pod vedením doc. Miry Markovy ze Sofijské univerzity Sv. Klimenta Ochridského, která byla zakončena společným obědem na univerzitě. Byť jsme i v rámci našeho pedagogického páru nebyli vždy jednotní v tom, jakým způsobem výzkum vést, v závěru studenti ocenili to, že jsme je „nechali žít vlastním životem a zároveň jsme byli během pobytu k dispozici“ (Dominika Nôšková, reflexe z výzkumu). To považujeme za nejlepší vysvědčení.

Ve svých reflexích z výzkumu studenti často zmiňovali, že pobyt v Čerepiši pro ně byl přínosný nejen díky možnosti vyzkoušet si terénní výzkum, ale byl také cennou sociální a osobní zkušeností. Zjistili například to, že neverbální komunikace není samozřejmá (a že v Bulharsku se vrtí hlavou opačně), že názory na postsocialistickou tranzici mohou být poměrně různorodé nebo že vnímání času je kulturně podmíněné. Měli však také možnost po dlouhé době vůbec poznat svoje spolužáky (a vyučující) a často museli vystoupit ze

12. Lazarinky ve Zverinu. Foto: Jan Haken

13. Etnologové před Prezidentským palácem v Sofii.
Foto: Lenka J. Budilová

14. S doc. Mirou Markovou na sofijské univerzitě.
Foto: Lenka J. Budilová

svých stereotypů, a – jak se dnes říká – „ze své komfortní zóny“. Někteří jako nezbytnou podmínku adaptace na nové prostředí zmiňovali potřebu „zvolnit tempo“ (Bohumíra Rybáková, reflexe z výzkumu). Jiní si povšimli, že okolí k nim často přistupovalo spíš jako k určitým „celebritám“ než jako k budoucím vědcům (Dominika Nůšková, reflexe z výzkumu). A kladli si otázku, do jaké míry byli předmětem zájmu studentů místní Bulhaři a do jaké míry jsme byli předmětem zájmu my pro místní obyvatelstvo. Přestože si studenti přečetli řadu odborných textů, které je měly na terén připravit, cítili se nakonec nepřipraveni. Otázka je, jestli člověk může být na terénní výzkum vůbec někdy plně připraven. Možná, že to, co je na takových zkušenostech nejcennější, jsou právě ony momenty překvapení, které často vedou k posunům v poznání (Okeley 2015: 141–142). Terénní výzkum, v němž by nás nemělo co překvapit, by totiž asi nestál vůbec za nic.

Použitá literatura

BÁRDAROV, G. – ILIEVA, N. (2018). *Horizon 2030. Demographic Tendencies in Bulgaria*. Sofia: Fridrich-Ebert-Stiftung.

BELEVA, I. (2016). The impact of emigration on the socio-economic development of Bulgaria, *Economic Thought* 3, 23–41.

BENOVSKA-SÁBKOVA, M. (2001). Die Verwandtschaftsbande – Realität und Symbol. Bruderschaft und Milchverwandtschaft in Nordwesternbulgarien. In Ulf BRUNNBAUER – Karl KASER (eds.), *Vom Nutzen der Verwandten. Soziale Netzwerke in Bulgarien (19. und 20. Jahrhundert)*. Vienna-Cologne-Weimar, Böhlau, 200–218.

BENSON, M. – O'REILLY, K. (2009). Lifestyle Migration: Escaping to the Good Life. In M. Benson – K. O'Reilly (eds.), *Lifestyle Migration: Expectations, Aspirations, and Experiences*. Farnham, Ashgate, 1–14.

CREED, G. (1995). The Politics of Agriculture: Identity and Socialist Sentiment in Bulgaria, *Slavic Review* 54 (4), 843–868.

CREED, G. (1998). *Domesticating Revolution: From Socialist Reform to Ambivalent Transition in a Bulgarian Village*. Pennsylvania: The Pennsylvania State University Press.

CREED, G. (1999). Deconstructing Socialism in Bulgaria, In M. Burawoy – K. Verdery (eds.), *Uncertain Transition: Ethnographies of Change in Postsocialist World*. Lanham: Rowman and Littlefield, 223–243.

FATKOVÁ, G. (2011). Karakačani v Bulharsku – pastevecká historie, *Lidé města* 13(1), 51–72.

FATKOVÁ, G. (2015). *Bulharští Karakačani a usedlý život: Dům, jméno a identita*. Brno: CDK.

FROLEC, V. (1965). Vliv rozkladu velkorodiny na vývoj lidového obydlí v západním Bulharsku, *Český lid* 3/52: 164–175.

GRUEV, M. (2009). *Preorani Slogove. Kolektivizacija i socialna promjana v Bălgarskija severozapad 40-te I 50te godini na 20. vek*. Sofia: Siela.

JAKOUBEK, M. (2010). *Vojvodovo – etnologie krajské obce v Bulharsku*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury (CDK).

JAKOUBEK, M. (2011). *Vojvodovo: kus česko-bulharské historie. Tentokrát převážně očima jeho obyvatel*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury (CDK).

JAKOUBEK, M. (2015). Vojvodovští Paulikiáni (banátští Bulhaři), *The Journal of Culture* 1, 32–36.

JIREČEK, K. (1888). *Cesty po Bulharsku*. Praha: Nákladem Matice české.

KRÁSTĚVA-BLAGOEVA, E. (1999). *Ličnoto ime v bălgarskata tradicija*. Sofia: Akademično izdatelstvo „Prof. Marin Drinov“.

OKELY, J. (2015). Dialogues with anthropologists. Where interviews become relevant. In K. Smith – J. Staples – N. Rapport (eds.), *Extraordinary encounters. Authenticity and the interview*. Oxford: Berghahn, 128–156.

PITHECKOFF, N. (2017). Aging in the Republic of Bulgaria, *Gerontologist* 57(5), 809–815.

SMOLLETT, ELEANOR W. (1989). The Economy of Jars. Kindred Relationships in Bulgaria – An Exploration, *Ethnologia Europaea* XIX, 125–140.

TODOROVA, M. (2006). *Balkan family structure and the European pattern. Demographic developments in Ottoman Bulgaria*. Budapest, New York: CEU Press.

TODOROVA, M. (1997). *Imagining the Balkans*. New York – Oxford: Oxford University Press.

TODOROVA, M. (2014). Introduction: Similar Trajectories, Different Memories. In M. Todorova – A. Dimou – S. Troebst (eds.), *Remembering Communism. Private and Public Recollections of Lived Experience in Southeast Europe*. Budapest/New York: Central European University Press, 1–25.

VRAČANSKÝ, S. (1805/1981). *Život a utrpení hříšného Sofronije*. Praha: Odeon. Přeložila Hana Blažejová.